

KONCZ HÉDY

A természetes támogatói hálózat – mint társadalmi tőke és bizalom – a támogatott lakhatásban

TANULMÁNY

DOI: 10.56699/MT.2023.3.3

ABSZTRAKT

A fogyatékos embereket ellátó szolgáltatóknál a közösségi életvitelt támogató szolgáltatásokra való áttérés folyamatának lehetünk tanúi. Ez a változás a fogyatékosági szakmát új szemlélet – közösségi, társadalmi megközelítés – felé fordítja. A fogyatékos emberek a közösség tagjaiként interakciókkal kapcsolódnak a közösségekhez. E kölcsönhatásoknak a bizalomra kell épülniük. Ezt tudja segíteni a fogyatékos emberek köré szerveződő természetes támogatói háló. Kutatásunkban fókuszcsoportos interjúk segítségével vizsgáltuk Pest és Zala vármegyében a szociális ellátást biztosító úgynevezett támogatott lakhatásban élő fogyatékos emberek körüli természetes támogatói háló alakulásának körülményeit.

KULCSSZAVAK: természetes támogatói hálózat, támogatott lakhatás, önálló életvitel, szemléletmódváltás

„...és barátunknak igaza lett – soha nem kellett ötnél több láncszem ahhoz, hogy a Földkerekség bármelyik lakosával, csupa személyes ismeretség révén, összeköttetésbe kerüljön a társaság bármelyik tagja.”

(Karinthy Frigyes: Láncszemek)

Hazánkban 2013 óta zajlik a fogyatékos személyeket ellátó nagy létszámú bentlakásos intézmények „férőhelyeinek kiváltása”, „intézménytelenítése”, „deinstitucionalizációja” vagy ahogy a szakma leggyakrabban használja: „kitagolása”. E folyamat alapját a fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény (CRPD;

Országgyűlés, 2007b), a 2011 és 2041 közötti időszakra vonatkozó stratégia (Kormány, 2011), majd a 2017-ben megújított stratégia képezi (Kormány, 2017).

Az intézménytelenítés, deinstitucionalizáció, kitagolás egy komplex szakmapolitikai lépéssorozat egyik eleme, az a folyamat, amelynek során a nagy létszámú, zárt intézmények megszűnnek. Ebbe a folyamatba további elemeket is be kell építeni: a közösség-

Az intézménytelenítés nem jelenti az állam kivonulását az ellátásból, s ez a folyamat nem csak térbeli változást jelent: „...legfontosabb eleme, hogy eltűnik a szolgáltatások létrehozásának motivációi közül az érintettek távoltage a közösségtől.”

alapú és a munkaerőpiaci szolgáltatások igénybevételének, illetve az önálló életvitelnek a lehetőségét (Bugarszki, 2011: 56).

Az intézménytelenítés folyamatának több fontos kritériuma van. A bentlakásos ellátások nem eltűnnek, hanem kisebb méretűvé válnak, „a közösség keretei közé integrálódnak, humanizálódnak”. Az intézménytelenítés nem jelenti az állam kivonulását az ellátásból, s ez a folyamat nem csak térbeli változást jelent: „...legfontosabb eleme, hogy eltűnik a szolgáltatások létrehozásának motivációi közül az érintettek távoltage a közösségtől” (Bugarszki, 2011: 56). Eltűnik a medikális, or-

vosi, egészségügyi szempontú, az egyén egészségkárosodását, testi károsodását, hiányzó képességeit fókuszban tartó szemlélet is.

Legnagyobb arányban uniós forrásokból történt meg a kiváltás. 2013 és 2015 között hat intézmény részvételével valósult meg az első modellprogram, melynek során 670 ember költözhetett ki támogatott lakhatásba. Ezután az EFOP–2.2.2–17 és a VEKOP 6.3.2–17 pályázatok keretén belül került sor a második körös kiváltásra. Hazai forrásból a 2051/2017. (XII. 27.) számú, a Pest Megyei Topház Egyesített Szociális Intézmény kiváltásával kapcsolatos feladatokról szóló kormányhatározat rendelkezése szerint kezdődött el 183 fő kiváltása.

A kiváltás során az egyik fő hangsúly a fogyatékkal élő személyek társadalmi inklúzióján van. A társadalmi inklúzió „a kor, a nem, a fogyatékoság, a faj, az etnikum, a származás, a vallás, a gazdasági vagy egyéb helyzet miatt hátrányos helyzetű emberek társadalmi részvétele feltételeinek javítására irányuló folyamat, ami a lehetőségek, az erőforrásokhoz való hozzáférés, a véleménynyilvánítás és a jogok tiszteletben tartása révén valósul meg” (Országgyűlés, 2007b).

E folyamat során egyenlő jogokat és lehetőségeket kell biztosítani (Orbán-Sebestyén et al., 2021) a létrejövő szolgáltatásokban, illetve a társadalmi el- és befogadásnak kell megtörténnie azon emberek életében, akik a nagy létszámú bentlakásos intézményekből támogatott lakhatásba költöznek ki (SZCSM, 2000).

A támogatott lakhatás fogyatékos személyek, pszichiátriai betegek – kivéve demenciával élők – és szenvedélybetegek részére biztosított ellátás, az egyén szükségleteihez illeszkedő módon, természetes és professzionális támogatói hálózat létrehozásával és

működtetésével. Ez támogatja a lehetőség szerinti önálló életvitel kialakítását és fenntartását a szociális ellátórendszer kapacitásain belül (SZCSM, 2000). Az egyén igényeinek és szükségleteinek megfelelően biztosítja

- a lakhatási szolgáltatást;
- a szükséges szolgáltatási elemeket;
- a közszolgáltatások és a társadalmi életben való részvételt segítő más szolgáltatások igénybevételeiben való segítségnyújtást.

TÁMOGATOTT LAKHATÁS – KÖZÖSSÉGI BEFOGADÁS

Támogatott lakhatás a komplex szükségletfelmérés eredménye alapján biztosítható (SZCSM, 2000). A komplex szükségletfelmérés kontextusában a „szükséglet összetett pszichológiai konstrukció. Az egyének azon igényét jeleníti meg, hogy segítséget kapjanak szociális függetlenségük és életminőségük elfogadható szintjének eléréséhez, fenntartásához vagy helyreállításához” (Szociálisportál.hu: 8). Igazodik Bradshaw tipológiájához, meghatározva az érett vagy kifejezett szükségletet, a normatív szükségletet és a komparatív szükségletet. „Érett vagy kifejezett szükségletek, amelyek közül az előbbit csupán tapasztalja a kliens, míg az utóbbit tapasztalja és ki is fejezi, a kliens észlelésével szemben a normatív szükséglet alatt az ellátó szakember által azonosított szükségletet értjük, míg a komparatív szükséglet a másokkal, a referenciacsoportokkal való összehasonlításból ered” (Szociálisportál.hu: 8). A szükségletfelmérés célja a támogatási szükségletek, beavatkozási lehetőségek több szempontú, átgondolt felderítése, amely alapján támogatási terv készíthető, igényre szabott, egyéni formában (Szociálisportál.hu).

A támogatott lakhatás szolgáltatás célkitűzése, a CRPD-vel összhangban, a fogyatékossgal élő emberek közösségi befogadása és részvétele a társadalomban, ezzel együtt annak az intézeti működésnek a felszámolása, amely elszigeteli, kiszolgáltatott helyzetben tartja és passzív ellátotti szerepbe kényszeríti őket (Magyar Fogyatékosügyi Caucus, 2010). Az intézménytelenítés, kitagolás során az intézményekben élő fogyatékos emberek maximum tizenkét fős családi házakba költözhetnek, annak reményében, hogy megnyílik számukra a lehetőség az önálló életvitel megtapasztalására, ezzel együtt a társadalom széles körével való kapcsolatok létesítésére, a társadalmi együttműködés és közösségi tudat megélésére.

Fontos leszögezni, hogy az úgynevezett önálló életvitel (CRPD) nem jelenti azt, hogy a fogyatékos ember nem szorul támogatásra. Semmiképpen nem jelenti azt sem, hogy kiköltözve az intézményből minden olyan készség, képesség birtokába kerül, amellyel addig nem rendelkezett, és a legmagasabb önellátással tud élni. Fontos, hogy a fogalmat jól értelmezzük és használjuk. Az önálló életvitel azt jelenti, hogy a fogyatékkal élő személy maga dönti el (olykor még azt is segítséggel), hogy mikor, hol, kitől kapja meg azt a segítséget, melyre fogyatékosága miatt szüksége van. De a szolgáltatás nyújtása során alkalmazott szemléletmódot, viszonyulást is jelenti, azt, hogy a fogyatékos emberről mint önrendelkező, egyedi, saját személyes célokkal és vágyakkal élő emberről

gondolkodunk. A támogatott lakhatásban megtapasztalható önálló életvitel az intézeti ellátáshoz képest újfajta felelősséggel jár nemcsak a szolgáltatást igénybe vevő, hanem a szolgáltatást nyújtó részéről is. A nagy létszámú bentlakásos intézeti életformát, az uniformizált, külső meghatározottságú életkörülményeket, az erős hierarchiát, a totális kontrollt (Zászkaliczky, 1998) és az e tényezőkből adódó autonómiavesztést mind a fogyatékos emberek, mind az őket ellátó munkatársak megszokták, ezért újszerű lehet, hogy olyan tevékenységeket, melyeket az intézményben a szakemberek láttak el, most a szolgáltatást igénybe vevőnek kell elvégeznie. Ezt a folyamatot a szakembereknek türelemmel kell kísérniük, és ésszerű kockázatelemzést követően hagyniuk kell dönteni a fogyatékos embert. Az autonómiával járó felelősség mind a lakók, mind a szakemberek számára nehéz, és új készségek, képességek elsajátítását teszi szükségessé. A támogatott lakhatásban élő személyek mindennapi cselekvéseik során átélhetik, hogy döntéseikben önrendelkezően, a tapasztalatok személyes átgondolásával, a felelősség viselésével kell eljárniuk. A szakembereknek klienscentrikus, egyedi megoldásokat kell alkalmazniuk, melyek nem munkatárscentrikusak és intézményorientáltak. Ennek alapvető feltétele, hogy a fogyatékos embert felnőttnek ismerjék el a támogatott lakhatásban dolgozó szakemberek.

Az önálló életvitel legfontosabb jellemzőit – a fogyatékos emberek önrendelkezési jogát, a megértéséhez szükséges életfilozófia, szemléletmód kialakítását és ezek gyakorlatba ültetését, valamint az egyenértékű élet lehetőségét – kell szem előtt tartanunk, amikor a támogatott lakhatásban zajló élet minőségéről beszélünk (Kopasz et al., 2016). A támogatott lakhatásban az életminőséget meghatározó dimenziók a következők: érzelmi jóllét, személyes kapcsolatok, anyagi jóllét, személyes fejlődés, fizikai jóllét, önrendelkezés, társadalmi részvétel és jogok. A támogatott lakhatásban, az önálló életvitelt megalapozandó, fontos alapelvek betartására van lehetőség és kötelezettség. Ezen alapelvek azok, amelyek megértésével és alkalmazásával a fogyatékos embereknek olyan minőségi szolgáltatások nyújthatók, amelyekkel a társadalom teljes jogú tagjaivá válhatnak.

Ezek az alapelvek a következők:

1. *A támogatott döntéshozatal elve.* A támogatott döntéshozatal a polgári törvénykönyvben meghatározott jogintézmény, amely biztosítja, hogy a támogató a támogatott személyt segítse, mellette legyen egyes fontos eljárési lépésekkor, és tanácsaival, valamint a szükséges támogatás megadásával segítse a támogatott személyt döntésének meghozatala során. Ez az elv fontos mint jogintézmény, de nem csak ezt jelenti. Ugyanolyan fontos, hogy a mindennapi élethez kötődő döntéshozatal kapcsán, a segítői attitűd részeként legyen jelen a fogyatékos ember életében.

2. *A teljes és hatékony társadalmi részvétel és befogadás elve* szerint a fogyatékos személy a társadalmi és gazdasági intézmények széles körével kapcsolatot létesíthet és tarthat fenn (például oktatás, szociális és gyermekvédelmi ellátás, foglalkoztatás, sport, kultúra).

3. *Az egyenlő esélyű hozzáférés alapelve* szerint a fogyatékkal élő személyek a többségi társadalom tagjaihoz hasonlóan tudják igénybe venni a közszolgáltatásokat, és ezeket az eltérő szükségletekre figyelve kell megszervezni.

4. *Az egyetemes tervezés alapelve* azt jelenti, hogy eleve úgy kell megtervezni a fogyatékossgal élő személyek számára épített és mesterséges környezetet, eszközöket és szolgáltatásokat, hogy hozzáférhető és használható legyenek.

5. A „*Semmit rólunk nélkülünk*” elve megfogalmazza, hogy a fogyatékkal élő személyeknek joguk van saját jogon vagy képviselő útján részt venni az életüket meghatározó döntések meghozatalában és végrehajtásában.

6. *A hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség elve* szerint a fogyatékkal élő személyek számára valamennyi emberi jogot és alapvető szabadságot biztosítani kell az élet minden területén, és ez az elv magában foglalja az észszerű alkalmazkodás megtagadásának tilalmát is (Feszt.eu).

7. *Az egyenlő esélyű hozzáférés elve*: „...a közszolgáltatás egyenlő eséllyel hozzáférhető akkor, ha igénybevétele – az igénybevevő állapotának megfelelő önállósággal – mindenki, különösen a mozgási, látási, hallási, mentális és kommunikációs funkciókban sérült emberek számára akadálymentes, kiszámítható, értelmezhető és érzékelhető; továbbá az az épület, amelyben a közszolgáltatást nyújtják, mindenki számára megközelíthető, a nyilvánosság számára nyitva álló része bejárható, vészhelyzetben biztonsággal elhagyható, valamint az épületben a tárgyak, berendezések mindenki számára rendeltetésszerűen használható, és a szolgáltatások egyformán igénybe vehető” (Országgyűlés, 2007a).

SZEMLÉLETVÁLTÁS: INTERAKCIÓK ÉS BIZALOM

Amint a fogyatékos emberek kiköltöztek az intézményekből a településeken lévő támogatott lakhatásokba, elindult a települések mindennapi életébe való beilleszkedés folyamata. Elkezdtek használni a település lakóinak szükségleteit kielégítő szolgáltatásokat, épületeket, köztereket: posta, háziorvosi rendelő, helyi kisbolt, buszmegálló stb. Mindennapi életvitelük során interakcióba kerültek a település lakóival, szomszédokkal, előtérbe kerültek azok a hétköznapi normák, melyekkel az intézmények falai között alig találkoznak a lakók. Ez a folyamat a normalizációs elv mentén felhívja a figyelmet azokra a jogokra, amelyek minden embert megilletnek, és a társadalom felelőssége e jogok biztosítása. Elkerülhetetlen, hogy a társadalomban szemléletváltás induljon el, amelynek révén elfogadottá válik, hogy a fogyatékos személyek részei a társadalomnak. Ekkor jöhetnek létre az inkluzív közösségek, melyeknek „feltétele szakértők szerint az elfogadó, nyitott közösségek kialakítása, melyek az egyéni szükségletek figyelembevételén, a sokféleség elfogadásán s az együttműködésen alapulnak” (Légmán, 2012: 365).

Elgondolkodhatunk azon, hogy mi ebben a társadalom feladata. Ahhoz, hogy a fogyatékos ember élni tudjon az önálló életvitel lehetőségével a támogatott lakhatásban, a társadalomnak meg kell teremtenie a feltételeket: jogszabályokkal elő kell segíteni az egyenlő részvétel feltételeit a mindennapi élet területein, ezenkívül biztosítani kell

az egészségügyi ellátáshoz, a segédeszközökhöz, a személyi segítséghez, a mobilitáshoz, a kommunikációhoz, az információszerzéshez, a képzésben való részvételhez, a munkavégzéshez, a szabadidő eltöltéséhez, a kulturális élethez stb. való jogot, „a segítségre szoruló emberek életének segítése a környezetükben élők feladata, a társadalom feladata” (Nelhübel-Oláh, 2021: 147). Ez mind szükséges, de nem elégséges feltétel ahhoz, hogy a támogatott lakhatásban a fenti alapelveknek megfelelően tekintsünk a fogyatékos emberek szükségleteire.

Adott településeken, ahol támogatott lakhatásban élnek fogyatékos személyek, jelentőssé válnak a helyi kapcsolatok. Segíteni kell a fogyatékos személy beágyazódását a lokális társadalom szövetébe, meg kell alapozni a helyi közösségekkel a kapcsolatépítést, a kialakult kapcsolatok ápolását, megtartását.

Ezért is rendkívül fontos a fentieken túl, hogy a lokalitásokban, ahol támogatott lakhatásokban élnek fogyatékos emberek, működtetni lehessen a meglévő társadalmi

tőkét. Társadalmi tőkének tekinthető a barátság, a kölcsönös megértés és elfogadás, a jóakarát, az együttműködés, „az emberek közti társadalmi együttműködést (kooperációt) elősegítő, mozgósított informális társadalmi normák és értékek együttese” (Orbán–Szántó, 2005: 56).

A társadalmi tőke szociológiai értelmezése sokszínű, jelen tanulmány azt a meghatározását alkalmazza, mely szerint „az adott egyén azon tényleges vagy lehetséges társadalmi képességei képezik, amelyek az adott társadalom különböző intézményes helyzeteiben és e helyzetekkel összefüggő különböző körülményei között léteznek” (Farkas, 2013: 119).

A társadalmi tőke működése társadalmi kapcsolathálókon keresztül írható le, melyekben az információáramlás, a kölcsönösségi/kölcsönös

segítési norma, a közösségi fejlődés és versenyképesség, a kollektív cselekvés, a társadalmi együttműködés vagy a közösségi tudat, bizalom és szolidaritás a működés alapja (Orbán–Szántó, 2005).

A fogyatékos emberek úgy tudnak részévé lenni saját mikroközösségük kapcsolati hálójának, ha erőfeszítéseket teszünk a bizalom és a szolidaritás kialakítására. Utasi Ágnes szociológus kiemeli, hogy „leginkább azok körében épül az a virtuális kötőelem, amit bizalomnak nevezhetünk, akik jól ismerik egymást, elsődlegesen azok között, akik a nukleáris közösség [...] tagjai” (Széll, 2018: 678). A fogyatékos ember képességei teljes megélésével hozzá tud járulni a társadalmi tőke szélesítéséhez: együttműködésével, részvételével, döntési képességeinek felismerésével és felvállalásával, a barátságával,

A fogyatékos ember készségei, képességei teljes megélésével hozzá tud járulni a társadalmi tőke szélesítéséhez: együttműködésével, részvételével, döntési képességeinek felismerésével és felvállalásával, a barátságával, jóakaratával és szeretetével, aminek az a feltétele, hogy az adott mikroközösség mindezt befogadja.

jóakaratóval és szeretetével, aminek az a feltétele, hogy az adott mikroközösség mindezt befogadja.

Előremutató, hogy a szolgáltatásszervezési folyamatok reformja vagy korrekciója során létrejövő támogatott lakhatások szervezésekor a jogszabály (Országgyűlés, 1993) beemeli a természetes támogatói háló fogalmát, lehetőséget teremtve arra, hogy a fogyatékos ember segítséggel részesévé váljék a társadalmi kapcsolathálóknak, lehetősége legyen baráti, illetve magánkapcsolatok létesítésére, melyekben jól érzi magát, alkalma legyen közös szórakozásra vagy egyszerűen egy beszélgetésre, emelve ezzel a közösség társadalmi tőkéjét.

A TERMÉSZETES TÁMOGATÓI HÁLÓ KUTATÁSA A TÁMOGATOTT LAKHATÁSBAN

Kutatásunk célja annak vizsgálata, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület (a továbbiakban: MMSZ Egyesület) fenntartásában működő tizenhárom támogatott lakhatásban hogyan működik a természetes támogatói háló mint erőforrás. A természetes támogatói hálóval kapcsolatban átfogó hazai kutatás nem született, ezért is tartjuk fontosnak, hogy a szociális ellátás e 2013 óta létező aspektusát vizsgáljuk. A tizenhárom támogatott lakhatásból hét Pest vármegyében nyolcvan lakóval, hat Zala vármegyében hetven lakóval működik. A Pest vármegyei támogatott lakhatásokban közép- és súlyos értelmi fogyatékkal élő személyek, míg a Zala vármegyeiekben pszichoszociális fogyatékkal élő személyek élnek. Az önálló életvitelhez nyújtott segítség, támogatás mértékét a támogatásuk szükségleteit felderítő úgynevezett komplex szükségletfelmérés állapítja meg. Ennek alapján tudja eldönteni a fenntartó, hogy egy adott támogatott lakhatású házban hány segítő szakember szükséges az ellátás megszervezéséhez és fenntartásához. A szolgáltatások megszervezését minden támogatott lakhatású házban az esetfelelős (SZCSM, 2000) végzi, aki az ellátást igénybe vevő egyéni szolgáltatási tervében meghatározott célokért és tevékenységekért felelős. Egy esetfelelőshöz egyszerre huszonnégy személy tartozhat. A szükséges szolgáltatásokhoz a fogyatékos emberek többféle módon juthatnak hozzá, ennek, illetve a személyi és tárgyi feltételeknek a biztosítása az adott szolgáltatást nyújtó fenntartó feladata.

A támogatott lakhatásban dolgozó munkatársakkal három fókuszcsoporthoz tartozó interjú készítettünk: intézményvezetővel, szakmai vezetővel, illetve esetfelelősökkel. Az interjúkban tizenketten vettek részt, a fókuszcsoporthoz két alkalommal három-három fővel, egy alkalommal pedig hat fővel zajlottak. Az interjúkban részt vevő szakemberek mindannyian felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Néhányuk másfél éve részese a támogatott lakhatásnak, de olyan kolléga is van, aki két hónapja dolgozik ott. Az interjúkra személyesen, egyéni megbeszélés alapján, előre egyeztetett helyen és időpontban került sor. A fókuszcsoporthoz egy alkalommal az intézmény által biztosított helyszínen dolgoztunk, illetve kétszer online formában. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúkat diktafonnal, majd írásban is rögzítettük, és tartalomelemzéssel elemeztük.

Kutatásunkkal a következő – a támogatott lakhatásban élő személyek köré szerveződő természetes támogatói hálót érintő – kérdésekre igyekeztünk választ adni:

- *Természetes támogatói háló:* Hogyan értelmezik a természetes támogatói hálózatot? Fontosnak tartják-e? Ha igen, miért? Ha nem, miért nem?
- *A természetes támogatói háló kialakítása:* Hogyan térképezik fel a támogatói hálózathoz való hozzáférés lehetőségét? Milyen módszerek alakultak ki, milyen módszereket próbáltak ki a támogatói hálózat mozgósításával kapcsolatban? A meglévő természetes támogatói hálót hogyan próbálják karbantartani? Vizsgálják-e valamilyen módszerrel a meglévő kapcsolatok tartalmát és minőségét? Milyen konkrét feladatba tudják bekapcsolni a természetes támogatókat?
- *A természetes támogatói háló működtetése:* Használják-e bármilyen dokumentációt a természetes támogatói hálózattal kapcsolatban (kapcsolati térkép, elérhetőségek adatbázisa, igények/szükségletek listája)? Milyen nehézségeket látnak a támogatói háló kiépítésével kapcsolatban? Elégségesnek érzik-e a már meglévőt? Mire lenne szükség, hogy előre tudjanak lépni? Mire lenne szükség, hogy bővüljön, erősödjön a természetes támogatói háló? Szakemberként mire lenne szükség? Intézményi szinten mire lenne szükség?

EREDMÉNYEK A KUTATÁSI KÉRDÉSEK TÜKRÉBEN

A támogatott lakhatás több lényeges szakmai kérdés elé állítja a benne dolgozó kollégákat. Egyrészt nagyon nehéz megtalálni azokat az új kereteket, melyek szükségesek a biztonságos és professzionális munkavégzéshez a támogatott lakhatásban, hiszen a bentlakásos nagy intézményi működésben teljesen más válaszokra volt szükség. Egészen más attitűddel értelmezték a gondoskodást, a dolgozók nagyon le szabályozott keretek között dolgoztak, a lakók autonómiája inkább hátráltatta a folyamatokat, ezért az többnyire nemkívánatos szükségletként jelent meg. Az új keretek közt a támogatott lakhatásban előtérbe kerülnek az egyedi igényekre adott egyedi válaszok, nincsenek csoportos megoldások, a napi életritmus is személyes lehet, nincs olyan szigorúsággal szabályozva, mint egy bentlakásos nagy intézményben. Ebből adódóan a munkatársaknak sokkal rugalmasabbnak kell lenniük, és törekedniük kell arra, hogy visszaadják azokat a választási és döntési lehetőségeket a lakóknak, amelyekkel a bentlakásos nagy intézményekben nem tudtak élni. Ezenkívül a támogatott lakhatásban, mivel ez közösségi életvitelt támogató szolgáltatás, transzparenssebbé válik a segítők munkája, így az esetleges szakmaiattalan eljárások és a nem megfelelő szemlélet hamarabb felszínre kerül.

A támogatott lakhatásban különválnak az intim élettér attól a tértől, ahol az aktivitást jelentő tevékenységek vagy a foglalkoztatás zajlik. Ez újabb szokatlan és újszerű keretrendszert jelent a fogyatékos emberek és a támogatott lakhatásban dolgozó munkatársak számára.

Az új keretek között, többéves intézményi beidegződésekkel nehéz új szemléletben dolgozni. A támogatott lakhatásban dolgozóknak szemléletváltásra van szükségük,

hogy eljussanak az emberi jogi modellhez. Az ezzel kapcsolatos elvárásoknak – felelősségvállalás, rugalmasság, türelem, a túl- vagy alulgondozás helyett támogatás stb. – nehéz megfelelni, ezért a támogatott lakhatásban dolgozó munkatársaknak sok segítségre van szükségük.

A természetes támogatói háló

A természetes támogatói háló értelmezésekor az interjúalanyok többnyire különválasztották a természetes és a professzionális támogatókat. Természetes támogatónak tekintették a családi kapcsolatokból meglévő támogatókat, az ismerősöket, rokonokat, barátokat, szomszédokat, az imakör segítő tagjait, a sportklubok, önszolgálat és öntevékeny körök tagjait, akik „az érzelmeik és nem a fizetésük alapján segítenek a lakóinknak” (*Dolgozó*).

A megkérdezettek szintén természetes támogatóként említették az MMSZ Egyesülethez tartozó önkénteseket, valamint a támogatott lakhatásban dolgozó munkatársak családtagjait. A támogatott döntéshozatal jogintézményének köszönhetően kirendelt támogatóval kapcsolatban dilemmát okozott, hogy beletartozik-e a természetes támogatói hálóba. A támogatói háló szükségességéről az interjúalanyok egybehangzóan nyilatkoztak, mindenki kiemelten fontosnak tartotta a meglétét. Arra a kérdésre, hogy miért fontos a természetes támogatói háló, kissé eltérő vélemények születtek. Néhány támogatott lakhatásban elsősorban az érzelmi jóllét biztosítása érdekében vélték fontosnak, míg a többi támogatott lakhatásban dolgozó kolléga kiemelte a jelentőségét a lakók szabadidő-eltöltésében. Ez az eltérés a célcsoportok különbözőségéből adódhat, mivel a Zala vármegyei kollégák a pszichiátriai fogyatékkal élő személyeknél kockázati tényezőket láttak a természetes támogatói háló azon tagjaiban, akik eseti jellegű ismeretségek során kerültek képbe. Ugyanakkor hangsúlyozták, hogy ha a kockázatok beazonosíthatók és kezelhetők, akkor ezek a személyek fontos támogatást is nyújthatnak.

Komoly dilemma mutatkozott a tekintetben, hogy a munkaidőn túl, szeretetből és kedvességből nyújtott valamilyen típusú támogatással a támogatott lakhatásban dolgozó kolléga hova pozicionálja magát. Ebben az esetben ő természetes vagy professzionális támogató?

„...szabadságon vagyok, és mégis bemegyek a házba, és viszek három körtét, mert tudom, hogy szereti, az már nem kötelességem, mégis megteszem...” (*Dolgozó*)

„...az életünk részévé váltak ők is, igazából mi vagyunk a családjuk...” (*Dolgozó*)

Megfogalmazódott olyan vélemény is, hogy a támogatott lakhatásban dolgozó kollégáknak szükségük lenne rendszeres szupervízióra, hogy a munka és a magánélet határvonalát értelmezni és kezelni tudják. Ebben a nehéz kérdésben semmiképpen sem szabad magukra hagyni a kollégákat.

A Zala vármegyei támogatott lakhatásokban további dilemmát okozott a kérdés értelmezésében, hogy a kiváltott intézményből kialakított szolgáltatóközpont bevonozta a településen élő embereket, akik ily módon munkatársként vagy – kirándu-

lólklubban, színjátszókörben – csapattársként jelennek meg a támogatott lakhatást igénybe vevők számára. Ugyanakkor azon intézmény területén kerülnek interakcióba, ahol a támogatott lakhatásban lakó ember a professzionális segítséget, egyéb szolgáltatást megkapja.

A természetes támogatói háló kialakítása

Az arra a kérdésre adott válaszok, hogy hogyan térképezik fel a természetes támogatói hálózathoz való hozzáférés lehetőségét, szintén célcsoport-specifikusak. Jelentős különbség mutatkozik e téren a támogatott lakhatásokban, legfőképpen a családi kapcsolatok tekintetében. Ezek meglétét több tényező is befolyásolja: milyen volt a kapcsolat az intézménybe kerülés előtt, a bekerülés okában mennyire játszott szerepet a család (bántalmazó, elhanyagoló szülő stb.). Ugyanakkor a fizikai távolság és a kapcsolattartási hajlandóság is fontos tényező. A Pest vármegyei támogatott lakhatásokban élő emberek esetében, ha voltak családi kapcsolataik, ezek ápolásán volt a fókusz, mivel nem volt jellemző rájuk a rossz családi viszony. Ezzel szemben a Zala vármegyei támogatott lakhatásoknál nem minden családi kapcsolat bizonyult annyira biztonságosnak, hogy sor kerüljön az ápolására. Itt némelyik ember annyira bántalmazó családi kapcsolatban élt, hogy a kollégák nem facilitálták a kapcsolatot. Ha a családi kapcsolat megtartására törekedtek, akkor a terápiás, illetve a felépülési cél megvalósulása vált fontossá. Ennek tükrében a fő hangsúly a családi kapcsolatok feltérképezésén, a kapcsolattartási hajlandóság és a kapcsolat minőségének vizsgálatán van. A település egyéb kapcsolati potenciáljait kevésbé térképezték fel. A támogatott lakhatásban lakók részt vesznek a faluban megtartott közösségi eseményeken.

Dilemmás kérdés is megfogalmazódott a természetes támogatói háló feltérképezéséhez kötődően, a családi kapcsolatok tekintetében fokozott támogatási szükségletű lakók esetében: „Van-e jogom megkeresni, kapcsolatot tartani a szülővel, ha ez inkább felzaklatja a lakót, vagy nem? Etikusan-e vagy nem?” (*Dolgozó*), és a pszichoszociális fogyasztóssággal élő lakók esetében is: „...az a nehéz, hogy nincs alkalmam és lehetőségem annyira megismerni az új bontakozó kapcsolatot, hogy el tudjam dönteni, támogassuk vagy inkább visszaszorítsuk a kapcsolatot, mert kérdés, hogy jó hatással van-e a lakóra” (*Dolgozó*).

A támogatott lakhatás földrajzi helyzete is befolyásolja a természetes támogatói háló alakulását. A családi kapcsolattartás sokkal nehezebb a Zala vármegyei támogatott lakhatások esetében, ahová a lakók jelentős része a fővárosból érkezik, és a nagy távolság nehezíti a családi kapcsolattartást. Idetartozik az is, hogy a Pest vármegyei települések civil élete erőteljesebb, így több lehetőség van a közjó érdekében végzett önszerveződő, önkéntes tevékenységek feltérképezésére. A támogatott lakhatás településen belüli helyzete is meghatározó a természetes támogatói háló segítői hajlandóságát tekintve, mivel egy rosszabbul megközelíthető támogatott lakhatást adott esetben nehezebben érnek

el a támogatók. „Érdekes, hogy a helyszín is befolyásolja a támogatók beáramlását. Ha a helyszín nehezebb, akkor nehezebben érkezik be a támogató” (*Dolgozó*).

A Pest vármegyei támogatott lakhatásokban, kihasználva a Budapest agglomerációs térsége nyújtotta lehetőségeket, nagy hangsúlyt fektettek a lokalitásban elérhető civil és önkéntes szerveződések feltérképezésére és a velük való kapcsolatfelvételre.

Mind a zalai, mind a Pest vármegyei támogatott lakhatásokban vizsgálják, illetve megfigyelik a kapcsolatok tartalmát és minőségét, de ebben a kérdésben is tapasztalunk különbségeket. A Zala vármegyei támogatott lakhatásokban, akár családi, akár civil kapcsolatról van szó, inkább aszerint vizsgálják, hogy toxikus-e az adott személy számára, figyelembe véve a terápiás és felépülési célokat, míg a Pest vármegyei támogatott lakhatásokban inkább azt nézik, hogy a meglévő kapcsolat hogyan illeszthető be az adott támogatott lakhatású ház közösségébe. Jellemzően arra törekednek, hogy egy adott lakó családi kapcsolatát bevonják az egész ház életébe, a civil és önkéntes segítői kapcsolatokat pedig igyekeznek személyre szabni. Azon vannak, hogy a kialakuló természetes kapcsolatban legyen lehetőség a külön személyes időre, személyes interakciókra a lakó és a természetes támogató között: „...személyes kapcsolatot akarunk kiépíteni a kliensek köré” (*Dolgozó*).

A lehetséges konkrét feladatok terén szintén lényeges különbség mutatkozott a két megyében. A Pest vármegyei támogatott lakhatásokban több feladat is van, melyekbe be tudják vonni a természetes támogatók körét. Ezek közül legnagyobb arányban a szabadidős programokra kísérés jellemző. A támogatott lakhatásban dolgozó kollégák lehetőségként értelmezik az erőforrásokat, amelyeket a természetes támogatói háló biztosít. A Zala vármegyei támogatott lakhatásoknál leginkább a családi kapcsolatok tekintetében fogalmazódott meg feladat a kapcsolattartásra vonatkozóan, minden esetben figyelembe véve a terápiás és felépülési célokat. De mivel, mint fentebb már volt róla szó, a kollégák némelyik családi kapcsolatban nagy kockázatot látnak, kevésbé jellemző, hogy konkrét feladatba vonják be ezeket.

A természetes támogatói háló működtetése

A természetes támogatói háló működtetésével kapcsolatos válaszok azt tükrözték, hogy ezt nagyon lényeges feladatnak érzik a kollégák. Ugyanakkor amíg az alapműködés nem kerül összhangba és nem válik stabilná, az egyéb mindennapi tevékenységek elviszik a fókuszot erről a feladról. Nem jellemző, hogy a kollégák használnának külön dokumentációt a természetes támogatói hálózattal kapcsolatban, a rendelkezésre álló információkat a szolgáltatási tervben tüntetik fel. A Zala vármegyei támogatott lakhatásokban ezenkívül az előgondozás során jegyzik fel az adatlapra a családi kapcsolatok elérhetőségeit. Külön adatbázis, házanként, a természetes támogatói háló elérhetőségeivel egyik esetben sem áll rendelkezésre.

A meglévő természetes kapcsolati hálót a kollégák egyik esetben sem érezték elégségesnek, de a támogatott lakhatásokban a fő hangsúly jelenleg a működés megerősítésén,

a tevékenységek megszilárdításán, a mindennapok stabil struktúráinak kialakításán van. Ez a feladat igen nagy figyelmet igényel, hiszen mind a lakóknak, mind a dolgozóknak meg kell szokniuk az új kereteket és működési modelleket.

Arról, hogy mire lenne szükségük e feladat elvégzéséhez, némileg eltérően gondolkodnak a kollégák. Markánsan képviselték azt a gondolatot, hogy ez menedzseri-közösségépítési feladat, melyet az esetfelelősnek kell elvégeznie, legfőképpen azért, mert ő rendelkezik (vagy kell hogy rendelkezzen) azokkal az attitűdökkel, helyismerettel, kapcsolati hálóval és kommunikációs készséggel, amely szükséges ehhez: „...kapcsolatok, szervezőkészség, jó kommunikációs készség, rugalmasság, figyelni kell az eseményeket, kapcsolatot kell teremteni, kapcsolatot kell kezdeményezni, közösségekben kapcsolatot építeni” (*Dolgozó*). Ennek jó teljesítéséhez legfőképpen több időre lenne szükség. Megfogalmazódott az is, hogy jól strukturált életvitel szükséges a támogatott lakhatásban – a lakók életét és a dolgozók munkavégzését tekintve egyaránt –, hogy a természetes támogatói hálóval való foglalkozásra, illetve annak megtervezésére sor kerülhessen.

Akadtt olyan vélemény is, mely szerint a támogatott lakhatásban gondozói munkakörben dolgozó kollégák feladata lehetne a természetes támogatói háló működtetése, mivel ők sokkal több személyes időt töltenek a lakókkal, mint az esetfelelősök, ezért jobban látják érzelmi, jólléti szükségleteiket.

Nagyon fontos szempontot vetettek fel a kollégák a természetes támogató felelősségvállalásával kapcsolatban azon cselekvőképességükben korlátozott lakók esetében, akik például a szabadidő eltöltésében kapnak támogatást természetes támogatótól. Ilyenkor előfordulhat, hogy a támogató saját gépjárművet használva viszi el a lakót szabadidős programra, és felmerülhet a kérdés, hogy ki viseli a felelősséget azon idő alatt, míg a lakó a támogatóval van, távol a támogatott lakhatás helyszínétől.

Végezetül, tekintettel arra, hogy a kapcsolatépítés, a kapcsolati hálók működtetése nem sablonszerű feladat, s legfőképpen nem szorítható be a reggel nyolctól délután négyig terjedő időkeretbe, az esetfelelősök körében a rugalmas időbeosztás igénye is megfogalmazódott: „Rugalmasabb időbeosztás, rugalmasabb munkaidő sokat segítene, és fontos, hogy legyen bizalom munkaügyi szempontból is” (*Dolgozó*).

ÖSSZEGZÉS ÉS JAVASLATOK AZ INTERJÚK TÜKRÉBEN

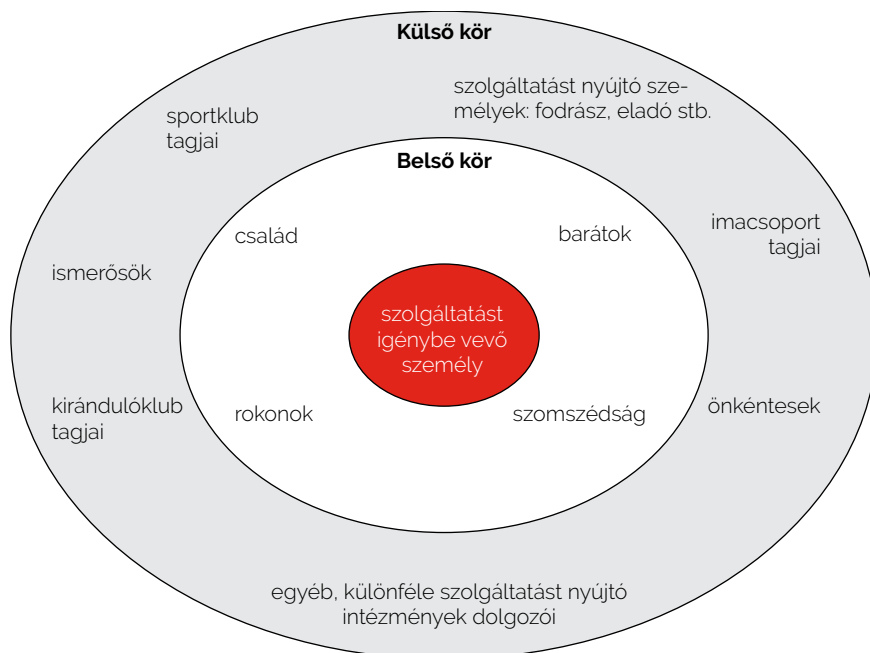
A természetes támogatói háló működtetésére irányuló vizsgálódásunk során arra az eredményre jutottunk, hogy a támogatott lakhatásban dolgozó kollégák jelentős erőforrásként tekintenek a természetes támogatói hálóra, ugyanakkor annak kiépítése és fenntartása akkor alakulhat igazán jól, ha a támogatott lakhatások új működési modellje stabilá válik.

Magára a feladatra a megkérdezett kollégák úgy tekintenek, mint a kapcsolati tőkéhez való hozzáférés és e tőke mozgósításának folyamatára. A kapcsolati tőkéhez való hozzáférhetőség és a mobilizálhatósága között különbség van. „Az előbbi az

egyéni kapcsolathálókon keresztül elérhető erőforrásokat jelenti, az utóbbi a kapcsolatoknak, illetve az általuk elérhető erőforrásoknak bizonyos instrumentális vagy expresszív célok elérése érdekében történő mozgósítását. Tehát míg a hozzáférés csak potenciális társadalmi tőkét jelent, a mozgósítás konkrét eredménnyel jár” (Haász, 2017: 6).

Az interjúkban felvetődött szempontok mentén az alábbi logikai tervezést javasoljuk segítségül hívni, amikor a támogatott lakhatásban egy adott lakó természetes támogatói hálójának feltérképezésére és szervezésére kerül sor. A hozzáférés és mozgósítás tervezhetőségét segíti, ha az egyént és az őt körülvevő kapcsolati potenciált hálózatszerűen értelmezzük, s az egyént középpontba helyezve vizsgáljuk közelebbi és távolabbi kapcsolatainak a lehetőségét. Az 1. ábra bemutatja a támogatott lakhatásban élő természetes támogatói hálójának térképét, figyelembe véve a személy és a lehetséges támogató kapcsolatának erősségét.

1. ábra: A természetes támogatói háló térképe (saját szerkesztés)

Az is segíti a tervezhetőséget, ha az adott támogatott lakhatásban élő személy szükségletei mentén gondoljuk végig azokat a konkrét tevékenységeket, amelyekbe bevonhatók a természetes támogatói háló tagjai. A személy szükségleteinek feltérképezéséhez a komplex szükségletfelmérés ad támpontot. A 2. ábra egy lehetséges szükséglettérképet mutat be.

2. ábra: Szükségletek térképe (saját szerkesztés)

Életterületek szerinti szükséglet a komplex szükségletfelmérés alapján	Felajánlott tevékenység	Természetes támogató	
		Belső kör	Külső kör
Személyi higiéné			
Személyi függetlenség			
Mobilitás			
Életvezetés: bevásárlás, háztartási munkák			
Életvezetés: hivatalos ügyek, pénzkezelés			
Kapcsolatok			
Közösségi részvétel			

Az MMSZ Egyesület – az esetfelelősök kapcsolatháló-építési szociális munkája mellett – az önkéntes munka szervezett kereteinek megteremtésével jelentős segítséget nyújt a támogatott lakhatásban élő embereknek támogató hálójuk bővítéséhez. A fenntartók erre az erőforrásra építve, nyílt napok szervezésével, a társadalmi felelősségvállalásban részt vevő cégekkel kapcsolatot tartva, a falunapokba való bekapcsolódás támogatásával maguk is hozzájárulhatnak e tevékenység sikeréhez.

Ábrajegyzék

1. ábra: A természetes támogatói háló térképe. Saját szerkesztés.
2. ábra: Szükségletek térképe. Saját szerkesztés.

Felhasznált irodalom

- BUGARSZKI ZSOLT (2011): Intézménytelenítés Magyarországon a mentális problémák kezelése területén, *Esély*, 22. évfolyam, 2011/2., 55–85.
- CRPD: *A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény*, <https://www.un.org/disabilities/documents/natl/hungary-ez.pdf> (letöltve: 2023. 06. 01.).
- FARKAS ZOLTÁN (2013): A társadalmi tőke fogalma és típusai, *Szellem és Tudomány*, 4.évfolyam, 2013/2., 106–133., https://matarka.hu/koz/ISSN_2062-204X/4_evf_2_sz_2013/ISSN_2062-204X_4_evf_2_sz_2013_106-133.pdf (letöltve: 2023. 07. 01.).
- FESZT.EU: *A fogyatékossgal élő személyek számára ápolást-gondozást nyújtó szociális intézményi férőhelyek kiváltásáról szóló 2017–2036. évekre vonatkozó hosszú távú koncepcióról*, <https://www.feszt.eu/wp-content/uploads/2017/12/kiv%C3%A1lt%C3%A1sr%C3%B3l-sz%C3%B3l%C3%B3-koncepci%C3%B3.pdf> (letöltve: 2023. 06. 01.).
- HAÁSZ SÁNDOR (2017): Családi és szociális kapcsolatok a nyugati határszélén. Módszertani kitekintés a belső „kliensmigráció” kapcsolathálózati vizsgálataiba, *Párbeszéd*, 4. évfolyam, 2017/2., 1–20.
- KOPASZ MARIANNA – BERNÁT ANIKÓ – KOZMA ÁGNES – SIMONOVITS BORI (2016): Fogyatékossgal élő emberek életminősége Magyarországon az intézménytelenítési folyamat küszöbén, in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi riport 2016*, Budapest, TÁRKI, 378–395., http://real.mtak.hu/118393/1/18Kopasz-et al_376-393.pdf (letöltve: 2023. 06. 01.).
- LÉGMÁN ANNA (2012): Közösségképek, in KOVÁCH IMRE – DUPCSIK CSABA – P. TÓTH TAMÁS – TAKÁCS JUDIT (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*, Budapest, MTA TK Szociológiai Intézet – Argumentum, 357–368.
- MAGYAR FOGYATÉKOSÜGYI CAUCUS (2010): *Fogyatékos személyek jogai vagy fogyatékos jogok? A Magyar Civil Caucus párhuzamos jelentése az ENSZ-egyezményről*, Budapest, SINOSZ–MDAC–FESZT, <https://mek.oszk.hu/13000/13044/13044.pdf> (letöltve: 2023. 06. 01.).
- NELHÜBEL-OLÁH HENRIETTE (2021): Brüsszel kiváltása – komplex szemléletváltás, in SERAFIN JÓZSEF (szerk.): *Támogatott élet – Fogyatékos, pszichiátriai és szenvedélybeteg*

- személyek társadalmi beilleszkedése, lakhatása, Budapest, Baptista Egyházi Szociális Módszertani Központ, 147–170.
- ORBÁN ANNAMÁRIA – SZÁNTÓ ZOLTÁN (2005): Társadalmi tőke, *Erdélyi Társadalom*, 3. évfolyam, 2005/2., 55–70. DOI: <https://doi.org/10.17177/77171.54>
- ORBÁN-SEBESTYÉN KATALIN – FARKAS JUDIT – SÁRINGERNÉ SZILÁRD ZSUZSANNA – ÖKRÖS CSABA (2021): Az értelmi fogyatékosokkal élő emberek inklúziójával kapcsolatos hazai kutatások összehasonlító elemzése, *Magyar Sporttudományi Szemle*, 22. évfolyam, 2021/6. szám, 54–67., <http://real.mtak.hu/158634/1/MSTT-Szemle-2021-5-6-teljes-honlapra-93-106.pdf> (letöltve: 2023. 06. 01.).
- SZÉLL KRISZTIÁN (2018): Társadalmi bizalom és szolidaritás. Beszélgetés Utasi Ágnes szociológussal, *Educatio*, 27. évfolyam, 2018/4., 678–691. DOI: <https://doi.org/10.1556/2063.27.2018.4.10>
- SZOCIÁLISPORTÁL.HU: *Komplex támogatási szükségletmérő eszköz – Szakmai módszertani útmutató*, <https://szocialisportal.hu/wp-content/uploads/2017/06/Komplex-Tamogatasi-Szuksegletmero-Eszkoz-Utmutato.pdf> (letöltve: 2023. 06. 01.).
- ZÁSZKALICZKY PÉTER (szerk.) (1998): *A függőségtől az autonómiáig*, Budapest, „Kézenfogva” Összefogás a Fogyatékosokért Alapítvány, [http://www.kka.hu/_soros/kiadvany.nsf/44cfa372d3c5a279c1256e9600682640/b56129e5ec82a6b4c1256e9900487a08/\\$FILE/A%20f%C3%BCgg%C5%91s%C3%A9gt%C5%91l%20az%20auton%C3%B3mi%C3%A1ig.pdf](http://www.kka.hu/_soros/kiadvany.nsf/44cfa372d3c5a279c1256e9600682640/b56129e5ec82a6b4c1256e9900487a08/$FILE/A%20f%C3%BCgg%C5%91s%C3%A9gt%C5%91l%20az%20auton%C3%B3mi%C3%A1ig.pdf) (letöltve: 2023. 06. 01.).
- KORMÁNY (2011): 1257/2011. (VII. 21.) Korm. határozat a fogyatékos személyek számára ápolást-gondozást nyújtó szociális intézményi férőhelyek kiváltásának stratégiájáról és a végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról
- KORMÁNY (2017): 1023/2017. (I. 24.) Korm. határozat a fogyatékos személyek számára ápolást-gondozást nyújtó szociális intézményi férőhelyek kiváltásáról szóló 2017–2036. évekre vonatkozó hosszú távú koncepcióról
- ORSZÁGGYŰLÉS (1993): 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról
- ORSZÁGGYŰLÉS (2007a): Az 1998. évi XXVI. törvény 2007. évi módosítása a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról
- ORSZÁGGYŰLÉS (2007b): 2007. évi XCII. törvény a fogyatékosokkal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről

The natural wave of supporters in supported living house – a social capital and trust

ABSTRACT

In service providers for people with disabilities, we are witnessing a process of transition to community living support services. This change is turning the disability profession towards a new approach – a community, social approach. As members of the community, people with disabilities interact with communities. These interactions need to be based on trust, which can be facilitated by a natural support network around people with disabilities. In our research, we use focus group interviews to investigate the circumstances of the development of a natural support network around people with disabilities living in supported housing in the counties of Pest and Zala.

KEYWORDS: natural wave of supporters, supported living house, independent living, change of perspective

KONCZ HÉDY | Egészségfejlesztő mentálhigiénikus, szociálpolitikus, komplex szükséglet-felmérő szakember, jelenleg az MMSZ Egyesület Országos Módszertani Munkacsoportjának munkatársa. Érdeklődésének fókuszában a kiváltás és a támogatott lakhatás áll.